

Т. М. Габрель

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

МЕМОРІАЛ ПАМ'ЯТІ НЕБЕСНОЇ СОТНІ У ЛЬВОВІ: БАГАТОВИМІРНІСТЬ ОБРАЗУ ЧИ ФОРМОТВОРЧІ ЕКСПЕРИМЕНТИ?

Т. М. Габрель. Меморіал пам'яті Небесної Сотні у Львові: багатовимірність образу чи формотворчі експерименти?

Досліджено контекст і форму місця, що слугує для розміщення меморіального життя, розглянуто формотворчі підходи перетворення його в громадський простір і т. зв. «контейнер» спогадів. Визначено фактори сприяння реалізації меморіальної функції в об'ємно-просторових структурах міста, ефективність Меморіального комплексу пам'яті Героїв Небесної Сотні в м. Львові. Уперше виконано електронне соціологічне дослідження із залученням усіх зацікавлених осіб і небайдужих мешканців, на основі опитування сформовано колективну рефлексію щодо меморіалу. Здійснено пошук шляхів реалізації та впровадження цілісної й ефективної системи вшанування пам'яті, в основі якої повинна полягати миротворча, а не атакуюча сутність.

Ключові слова: *функція пам'яті, меморіал, художній образ, засоби, катарсис, досвід користувача, політика пам'яті.*

T. Habrel. Memorial of the Heavenly Hundred in Lviv: multidimensional image or forming experiments?

The aim of the article. Investigate the context and form of the place for the placement of memorial life, consider the formative approaches to transforming it into a public space and the so-called «container» of memories. To reveal the factors promoting the implementation of the memorial function in the three-dimensional structures of the city on the example of the memorial complex in memory of the heroes of the Heavenly Hundred in Lviv.

The methodology. The main artistic means were the trinity of rhythm, contrast and nuance. We used: the main provisions of the system approach; content analysis, modeling methods and historical; electronic survey of residents, graphoanalytical, cartographic methods.

The results. The typology of memorial complexes is determined, the factors of increase of their efficiency are argued. The functions of memory by means of construction and organization of memorial complexes are revealed on the example of the memorial complex of the heroes of the Heavenly Hundred in Lviv.

The scientific topicality. For the first time, an electronic sociological survey was conducted with the involvement of all interested and concerned people, which contributes to the expansion of the functions of commemoration by means of organizing memorial complexes; outlines formative approaches to the creation of memory policy in cities.

The practical significance. The need to preserve the memory of fatal events has been confirmed, which should serve as a kind of safeguard against their recurrence in the future. The search for ways to implement a holistic and effective system of honoring the memory of a peaceful nature

Keywords: *memory function, memorial, artistic image, means, catharsis, user experience, memory policy.*

Постановка проблеми. Міське середовище як система охоплює чимало взаємопов'язаних просторових інтересів. Зв'язки між елементами міської структури змінюються й розвиваються для задоволення суспільних і соціальних потреб, адже в містах не лише люди формують оточення, а й оточення — людей. У місті історія і культурна спадщина через задуми й проекти стають яскравою реальністю. Історична пам'ять українського народу відзначається багат шаровістю: з одного боку, відбитки тривалого періоду бездержавності, панування радянського тоталітарного режиму, багатоетнічність нації, а з іншого, — криваві події Революції гідності, загибель громадян на війні на Сході України, актуалізує потребу збереження й відродження національної ідентичності та національної свідомості, віддзеркалення її в міському просторі. Важливість історичного спадку для існування сучасного міста, співпричетність до нього консолідує дії для майбутнього, формує основи здатності комунікування, що особливо важливо в умовах сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політика пам'яті — комплексне, багатоаспектне та вельми нове питання, що зацікавлює науковців з різних галузей. Саме його новизна, актуальність і відсутність сформова-

ного інструментарію дослідження привертають увагу багатьох спеціалістів гуманітарного фаху, котрі прагнуть бути на передовій сучасної науки. Серед них історики й соціологи: німкеня А. Ассман (2012), француз П. Нора (2014) — автор концепції «місць пам'яті», голова Українського інституту Національної пам'яті В. Солдатенко (1999), росіяни Ю. Арнаутова (2007), Г. Зверева (2003), І. Савельєва та А. Полетаєв (2008), географ О. Лавренова (2010); культурологи — К. Кислюк (2020), політолог В. Бабка (2016), соціологиня В. Серєда (2015), історики М. Кисельов (2020), Л. Стародубцева (1999). Французький соціолог М. Хальбвакс, порушуючи проблеми пам'яті століття тому, уважав важливими творення спільних спогадів і способи, за допомогою яких суспільство зберігає пам'ять про минуле, окреслює «механізми запам'ятовування, досліджуючи взаємозв'язки колективної й історичної пам'яті» (Хальбвакс, 2007, с. 322). Цікаву інтерпретацію проблеми культурної пам'яті в її пов'язаності з міськими топосами спостерігаємо у творчості українських письменників Ю. Андруховича (2020), Ю. Винничука (2012), О. Забужко (2020), котрі наголошують на потребі й особливостях збереження і трансформації травматичної національної пам'яті.

У світовій гуманітарній науці проблематика політики пам'яті найвиразніше сформулася в контексті трактування й осмислення трагічних подій ХХ ст. — світових воєн та Голокосту, подій, які залишилися в минулому, але цілком аргументовано формують базис сучасної політики пам'яті по всій планеті; або сконцентрована на основі географічного чинника. Так, наприклад, американські дослідники-урбаністи К. Loughran (2018), Р. Stangl (2020), історикиня мистецтв Е. Doss (2010) та історик Т. J. Brown (2019) комплексно аналізують меморіальну політику Північно-американського континенту. Свої дослідження базують на трагедії Голокосту німецька соціологиня І. Dekel (2013) та британець М. Callaghan (2020). Слід зазначити, що поняття «політика пам'яті» виникло саме в Німеччині та вперше сформульовано на початку 1980-х канцлером Г. Кодем. Серед фахівців сфери архітектури, дизайну й візуальних мистецтв доцільно виокремити напрацювання таких авторів, як австралієць Q. Stevens (2016), який осмислює сучасні підходи до

формування меморіальної політики, науковиця з Боснії й Герцеговини S. Tanović (2019), котра наголошує на важливості релевантного й послідовного процесу у формуванні меморіалів. Українські автори, які звертаються до означеної проблематики, — Б. Черкес (2008), В. Тімохін (2013), А. Пучков (2008), Т. Габрель (2021), неодноразово підкреслювали важливість історичної, культурної пам'яті для суспільства. Ближче до теми дослідження цієї статті слід вказати українських дослідників, які комплексно аналізують російсько-український конфлікт (вихідці зі Сходу України Віра та Роман Додонови (2018), які безпосередньо постраждали від трагічних подій). І, що важливо, незалежно від країни походження, об'єктів дослідження та наукової стилістики, тексти авторів зазвичай достатньо емоційні, що обґрунтовано, якщо зважити на проблематику.

Мета статті — дослідити Меморіал пам'яті Героїв Небесної Сотні в м. Львів у контексті формування національної політики пам'яті. Для розкриття проблематики сформульовано завдання: 1) визначити рівень дослідженості й виокремити фундаментальні напрацювання науковців із порушеної тематики; 2) уточнити категоріально-поняттєвий апарат і означити передумови дослідження просторової пам'яті міста; 3) перевірити визначений методичний інструментарій на прикладі об'єкта дослідження; 4) виконати електронне соціологічне опитування з метою формування колективної рефлексії об'єкта дослідження та створення методичних рекомендацій для реалізації цілісної стратегії політики пам'яті в м. Львів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття *меморіальний простір, меморіальний центр і меморіальний комплекс* у статті ототожнюються, оскільки в англійській літературі різниця між ними чітко не окреслена. Автор послуговується універсальним терміном «меморіал».

Пам'ятник (монумент) — споруда або статуя, створена на честь визначної особистості чи події; бере свій початок від таких давніх форм вшанування пам'яті, як дольмени й менгіри; поняття об'єднує всі монументальні матеріальні пам'ятки антропогенного походження, які в той чи інший спосіб становлять історичну спадщину. *Меморіал* — об'єкт або архітектурна, скульптурна споруда, архітектурно-ландшафтний ансамбль у пам'ять про

щось або когось, як правило, загинули людину чи групу осіб, або події. Військовим меморіалом є об'єкт або споруда в пам'ять тих, хто загинув чи був поранений під час війни (найпоширеніший тип — надгробок). *Меморіальний знак* — таблиця, вказівник та будь-який інший просторовий ідентифікатор, присвячений подіям чи особам минулого. *Меморіальний ландшафт (меморіальний парк)* — меморіальне середовище, організоване навколо унікального природного ландшафту, що виконувало функцію сцени для важливих подій у минулому; часто містить меморіальні одиниці антропогенного походження.

У контексті функцій запам'ятовування й забуття автором використано багатовимірну модель простору міста: людина — функція — умови — геометрія — час (Габрель, 2004, с. 50–87), розширено деякі її конструкції. *Людина* завжди виступала, є і буде мірилом усіх речей. Авторам меморіалів, зокрема дизайнерам, слід апелювати до людського нутра реципієнта через алегорію до спільних людських цінностей, потреб і тривог. Спостерігач не завжди може точно зрозуміти механізм та принципи використання художніх засобів, водночас він чітко й переконливо відчуває їх дію на собі. Ефективніше передати художній задум допоможе збереження людського масштабу та, насамперед, проектування досвіду користувача. Основна *функція* всіх можливих переживань — фіксація пам'яті про інцидент і внеможливлення повторення трагічних подій у майбутньому. У динамічному багатокультурному суспільстві, де побутовий постсекуляризм набуває популярності, сучасні меморіали щоразу більше переймають на себе сакральну функцію і втілюють її успішніше, порівняно з заангажованими традиційними релігійними інституціями, які зазвичай загострюють увагу на відмінностях, а не на спільностях. У сучасних соціально-політичних *умовах* національна пам'ять стає інструментом маніпулювання громадською думкою та формування вигідного окремим групам світогляду в соціумі або стійкості до ворожої інформаційної війни (Ковальська-Павелко, 2018, с. 280–289). Отже, під час формування меморіалів проєктантам надзвичайно важливо здійснити ретельний аналіз фактів минулого досвіду, свою діяльність базувати на максимально об'єктивно-незаангажованому баченні теперішнього, прагнути передбачити

функцію й роль меморіалу на майбутнє. *Геометрія* простору включає як архітектоніку меморіалів, так і власне безпосереднє їх розміщення. Місцями пам'яті стають люди, події, споруди, традиції, пісні чи ландшафтні одиниці, оточені символічною аурую, — вони мають символічне значення, що може змінюватись під впливом численних індивідуальних чи групових стратегій (Симоненко, 2009, с. 51–61). Якщо меморіал виникає в стихійно обраному середовищі з ігноруванням самої «пам'яті місця», поєднує віддалені події з неактуальним місцем, він може «не прижитися», та, як результат, виконуватиме свою функцію неякісно. Однак пам'ятники — уособлення видатних особистостей політики, культури чи науки, де вбачається національна гордість і національна самосвідомість, не відповідають *часові*. Самоусвідомлення й самооцінювання власного «Я» як представника певної національності, свідомого й активного виразника національних інтересів, невіддільної частки свого народу, його національного духу й долі (Бех, 2009) породжують появу монументів — осередків вшанування трагічних подій як застереження від війни, вигнання і геноциду.

З метою формування колективної рефлексії виконано соціологічне дослідження, що дозволило отримати як кількісні, так і якісні дані. Ефективним методом аналізу могло б стати відеоспостереження за поведінкою відвідувачів меморіалу, послідовний аналіз їх сприйняття, але у зв'язку з дороговартістю автор свідомо проігнорував таку можливість. Зазначимо лише, що під час численних візитів для натурного обстеження об'єкта дослідження було визначено, що вельми незначна частина відвідувачів приділяє увагу портретам на стелі. Причина чого, можливо, прихована в шаблонності подання інформації та байдужості, недостатній обізнаності з історією краю реципієнта. Меморіал пам'яті Героїв Небесної Сотні у м. Львові планувався і повинен стати місцем пам'яті нашого часу. Це пам'ятник без пам'ятника — сучасне нововведення для української архітектури, який розташований на пагорбах вул. Кривоноса, звідки відкривається панорама міста. Слід зазначити, що в перше десятиліття Незалежності України (1991–2004 рр.) у Львові встановлено 69 нових меморіальних дощок — їх пластика, матеріали та формотворення достатньо строкаті, як і загалом цілісність концепції політики пам'яті в

сучасній Україні, що закономірно, з огляду на відсутність єдиної концепції та стратегії. Зважаючи на гостроту актуальності й тяглість штучно створеного сучасною політикою Російської Федерації збройного конфлікту на Сході України, слід визнати важливість і специфіку психологічного сприйняття образів меморіалів. «Дається взнаки» й цифровізація суспільства, коли багатотомні напрацювання істориків часто оминають масового читача, залишаються для вивчення та інтерпретації самими істориками.

Єдиною умовою участі в соціальному опитуванні стала наявність особистого досвіду відвідування Меморіалу пам'яті Героїв Небесної Сотні в м. Львові. Основна гіпотеза, яка ініціювала опитування, — простежити, чи однаково сприймають меморіал учасники Майдану, АТО та решта, більш відсторонені від подій, особи. Реципієнтам поставлено сім простих дихотомічних запитань (рис. 1). В анонімному опитуванні взяло участь 278 осіб, 62 респонденти виявили бажання залишити

короткий текстовий коментар, і це підтверджує високий громадський резонанс порушеної тематики.

Згрупуємо без жодного аналізу деякі позиції респондентів, класифікуючи їх як більш: «нейтральні» (А), «негативні» (Б), «позитивні» (В).

А: «Меморіал Героям Небесної Сотні у Львові відчувається неоднорідним... У мене особисто не виходить пов'язати конструкцію споруди і її сенс»; «головне, що він є»; «місце більше для громадського простору, аніж для вшанування загиблих»; «Дуже багато залежить від особистих переживань чи поглядів. Мені достатньо побути біля однієї фотографії меморіалу або постояти на одній з площадок і подумати про своє, щоб отримати свою дозу переживань чи спогадів. І в той момент мене не відволікатиме ніхто, включно з туристами, які прийшли "просто подивитись", чи школярами, які можуть там голосно розмовляти й сміятись»; «Дуже гарне місце, особливо ввечері. Але до чого там Небесна Сотня, я не

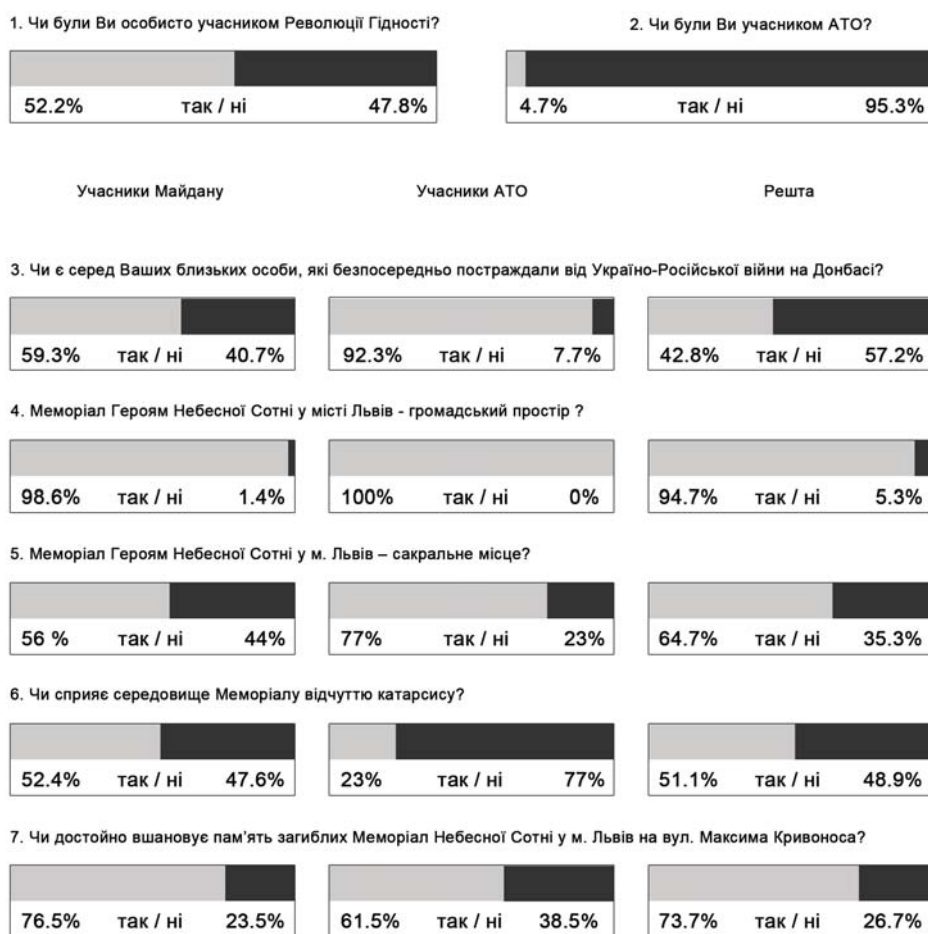

Рис. 1. Анкета соціального опитування, здійснена автором

дуже розумію»; «Нарешті грамотно облаштований громадський простір, браво»; «Є речі, які потребують доопрацювання: охорона, якість матеріалів, проведення тематичних івентів тощо»; «Меморіал не повинен бути сакральним місцем. Потрібно його допрацювати і доглядати, оскільки наразі він сприймається недоробленим і дещо халтурним».

Б: «Робили “фрілансери”»; «Нагадування про померлих нічим не відображає саме героїзм»; «Не подобається те, що він перетворюється на туристично-інстаграмний простір. У плані сакральності щодо визвольної боротьби у Львові є Пагорб слави, який давно пора актуалізувати»; «... складається враження, що то не Меморіал, а майданчик для панорамних фоточок з “Ратушою”...»; «Це фотозона для молоді, а не місце пам’яті»; «Повний катарсис неможливий, поки триває війна»; «Немає враження меморіалу — рівно забрукований сквер з табличками збоку»; «Неналежно здійснено ідентифікацію та читабельність інформації про загиблих, немає належної інфраструктури для лампадок. Прикро, що майданчик став місцем некоректних фотоселфі та фотозону».

В: «Мені дуже подобається стиль цього комплексу, для мене він є символом позитивних змін у нашому суспільстві»; «Це чудовий меморіал, з глибоким символізмом. Туди хочеться повертатися та проводити там час»; «Меморіал — це місце, яке точно залишить слід в історії!»; «Дуже вдале просторове вирішення, сучасні і промовисті форми»; «Цінний простір, який прокидає спогади про болючі розстріли в центрі України»; «Цей меморіал повинен бути зразковим для схожих меморіалів по країні»; «Це одне з найемоційніших місць Львова»; «Це одне з найсакральніших та цілісних місць у Львові, чудовий і з перспективи архітектури, і зі змістової»; «Меморіал в першу чергу став дуже гарним оглядовим майданчиком, який приваблює і місцевих, і туристів. На мою думку, саме цей розважальний аспект працює на користь»; «Місце чудове, і не потрібно його сакралізувати капличками та хрестами. Це не могила, пам’ять героям і настанова майбутнім поколінням берегти свободу»; «Подяка всім, хто створив ідеальне місце гармонії та болю».

Обґрунтуємо деякі авторські рефлексії. *Людина.* Якість будівельних рішень у контексті цього матеріалу не обговорюватимемо,

адже це безпосередньо теми нашої статті не стосується. Зазначимо лише, що самотійно відвідати меморіал маломобільним групам населення доволі складно — проєктом 161837 передбачено велодоріжки, а відвідування комплексу ветеранами на інвалідних візках передбачено вже другим етапом реалізації. Викликає занепокоєння також вечірнє освітлення монумента — підсвічена сама форма стели (рис. 2-а), а портрети осіб, яких вшановують на меморіалі, залишаються в тіні (рис. 2-б, 2-в).

Щодо оформлення портретів теж слід відзначити абсолютно незрозумілий автору статті нюанс — частина підписів виконана малими літерами, а частина — великими (рис. 3). З авторських спостережень також цікаве рішення — матеріал місць для сидіння — бетон (рис. 4); далеко не найпрактичніший вибір для географічних широт України. У виданому *alma mater* дипломі автора дослідження чітко зазначено «магістр дизайну», і хоча принципи SHE і SLIP (Маєда, 2017) можуть бути не зрозумілими архітекторам, слід вказати, що спрощення й упорядкування складного завжди веде до ефективних результатів. Не навпаки. В умовах поступового занепаду традиційних депозитаріїв культурної пам’яті їх віртуальні «наступники» тяжіють до поступової підміни символічного значення місць пам’яті виключно візуальною цікавістю для широкого загалу.

Функція. Нещодавно зведені меморіали через свою типологію й оформлення намагаються викликати відчуття загрози, викорінення та безнадії, а також символічно чи конкретно — через залізничні вагони, подорожні торби і подібні речі — нагадати про насильницьке переселення та знищення. Продумана комбінація художніх засобів повинна викликати у відвідувача відчуття катарсису, переродження й усвідомлення цінності людського життя; а образ атрибутів і символічних артефактів Революції Гідності вражає своєю винахідливістю (особливо дизайнерів). Чи дає нам детальний аналіз формотворення, матеріалів та застосованих засобів необхідні відчуття? Пластика й фактурне вирішення меморіалу узалежнені скоріше трендами, а не бажанням акцентувати увагу відвідувача на основоположних речах. «Найдинамічніший» і «найдраматичніший» фрагмент стели (рис. 5-а, 5-в), що, за задумом авторів, мав би

втілювати гостроту втрати, настільки органічно вплетений у загальну стилістику меморіалу (рис. 5-б), що радше є лише малесеньким нюансом, а не разючим контрастом. Так хибним чином у свідомість відвідувача може інтегруватися думка щодо «неминучості людських втрат». Вибір застосованих матеріалів зумовлений найімовірніше архітектурними трендами або латентними переможцями тендеру.

Умови. У формуванні зрілої національної ідеї найбільше консолідуюче значення для українців відіграють події 2014 р., передусім, Революція Гідності. Спогади про неї визначають ціннісні орієнтації українського суспільства. Ця константа основана на численних соціальних дослідженнях і свого часу вплинула на формування реальних умов спорудження меморіалу. Проте, маючи в арсеналі проектних обмежень значний потенціал, журі конкурсу вирішило розкрити проблематику не надто сміливо. За умови вдалого застосування художніх засобів можна б було створити енергетику, яка стимулювала б відвідувачів монумента говорити на території виключно державною мовою. І упівголоса — з поваги до передчасно загиблих людей. Але чомусь цього не сталося, і ми й далі в новозведеній Святині Гідності мовчки толеруємо вигуки, які свідчать про те, що деякі відвідувачі сприймають меморіал виключно як місце для відпочинку.

Геометрія. Далеко не всі пам'ятники встановлено за принципом меморіалів, що безпосередньо позначають місце події. Перший архітектурний конкурс у Львові оголосили 2017 року. Уже тоді для меморіалу обрали місце. Складно висновувати, за якими принципами журі конкурсу обрало цю ділянку, можна лише зазначити, що місце для майбутнього меморіалу обирали й узгоджували з родинами Героїв. Дозволимо припустити, що другий етап (будування мосту), який передбачає спорудження посадкового майданчика на фунікулер, — одна з причин такого вельми поспішного рішення. Коли в Львівському палаці мистецтв проводився «збір ідей» для вибору місця, автором було запропоновано ділянку Цитаделі і, беручи до уваги історичне підґрунтя та енергетику місця, розміщення ділянки в структурі міста і потенційні «просторові якості роботи, композиційні якості, толерантність до ландшафту існуючого середовища, і, найголовніше, емоційно змістове

навантаження», можна було реалізувати меморіальний комплекс «Боротьби Людини проти системи» / «Музей Злочинів Режиму проти Індивіда» / «Центр Гідності та Духу» тощо. Зважаючи на міжнародний резонанс трагічних подій місця, інвесторів долучилося б чимало; у міста був і є шанс виконати фундаментальну ревалоризацію зазначених об'єктів (на жаль, з автором після подання ідеї так ніхто і не зв'язався). Однак спорудили Сквер Гідності чи Меморіал пам'яті Героїв Небесної Сотні на вул. М. Кривоноса з епіграфом-цитатою Івана Франка (рис. 6-б). «Неосвіченому» народу лапідарності Каменяра замало, і незабаром поряд виникає «народна творчість» (рис. 6-а) як результат вернакулярності. На нашу думку, у цьому випадку більш доречно було б навести віршовані рядки авторства когось із загиблих, а деяким відвідувачам меморіалу слід було б виявити більше поваги до ділянки підйому на Високий Замок, скропленою кров'ю українських воїнів у 1648 р. Складно стверджувати напевне, єдине, що слід зазначити, — така необґрунтована ідеологічна еkleктика в «п'ємонті» української культури ХХІ ст. провокує осмислювати поняття «шароварщини» знову й знову.

Час. Революції — це перерва поступальності. Безперервність розвитку — природна даність. А безперервність окремих етапів, їх органічна досконалість є утопією (Солдатенко, 1999, с. 7). Правило «Пам'ятник може бути без пам'ятника» раптом стало актуальним аж у 2019-му, а на проекти пам'ятників С. Бандері та А. Шептицькому (автор писав про цю ділянку) воно не поширилося. Різка зміна концепцій, слів чи дій ставить під сумнів усі попередні досягнення; єдиний спосіб обійти незнання етикету — поводитися тактовно, впевнено і природно, тому правильним рішенням може бути лише доповнення. Активне впровадження нових технологій змінює стандарти спілкування й обміну інформацією, сприяє залученню до створення постійного користувача, розширюючи можливості співпраці та співтворчості, трансформуючи таким чином і комеморативні практики й дискурси пам'яті (Половинчак, 2018).

Меморіал пам'яті Героїв Небесної Сотні слід доповнити інструментами віртуального середовища: відвідувач повинен мати можливість одним легким рухом відсканувати QR-код і розпочати свою екскурсію у віртуальному

середовищі, почитати й проаналізувати факти, послухати тужливу чи величну музику, зрештою, зробити пожертву на Пантеоні тим, хто її потребує. І це одночасно зі спостереженням за панорамою міста.

Пильна увага до означених вище проблем пояснюється тим, що автор цієї статті був очевидцем та учасником тих трагічних подій, і лише долею випадку вдалося не розділити долі Героїв, імена яких потроху заміщуються іменами проєктантів їхніх могил. Саме тому, на думку автора, логічніше було б спрямувати кошти, витрачені на формування ще одного оглядового майданчика в багатокультурному Львові, на фінансову допомогу адвокатам для виведення на чисту воду та притягнення до відповідальності убивць — організаторів розстрілів на Майдані у 2014 р., командирів «Беркуту», «тітушок», російських командирів.

Висновки. 1. Монумент пам'яті Героїв Небесної Сотні у м. Львів радше є «меморіалом», який відображає новий формотворчий підхід у політиці пам'яті, ніж власне вшанування долі загиблих чи увіковічнення незламності їх духу. І допоки «нарід» насолоджується чарівною панорамою міста, «ордени й медалі» за сучасні та толерантні рішення з формування меморіального простору отримують люди, котрі «хайпують» на чужому героїзмі. Інакше, як безкінечними «танцями на кістках», це не назвати.

2. Необережні й необдумані дії в політиці пам'яті підтвержені абсурдною ситуацією зі спорудженням у Львові двох пам'ятних знаків, присвячених 100-річчю ЗУНР (на відстані 300 м один від одного). Можливо передбачити потенційну небезпеку інтерпретації цього факту в майбутньому як інформаційного приводу для зміщення акцентів на особливу ідентифікацію в регіональній ментальності. Створити ж загальну конструктивну ідею, спільну для Сходу і Заходу України, ідею, що поєднає, «резонує» — Україна наразі не спромоглася. Регіоналістський підхід, місцевий патріотизм не лише не сприяють відтворенню цілісної картини загальноукраїнського процесу, вони продукують нічим не виправдані змагання на історичному ґрунті, протиставлення досягнень. На нашу думку, ми повинні усвідомлено дивитися в майбутнє і максимально сприяти об'єднанню у формуванні єдиної риторики, що сприятиме укоріненню

в колективній свідомості образу України як сильної держави, Держави-переможця. Нація з менталітетом жертви і другорядності не може бути успішною, на відміну від нації-борця, якій є чим пишатися.

3. Пластичні, формотворчі та фактурні рішення, застосовані в Монументі пам'яті Героїв Небесної Сотні, мають шанс стати своєрідним «фірмовим стилем» новітньої архітектури м. Львова (і можливо, не лише меморіальної), адже відзначається системна криза браку якісної сучасної архітектури та будь-яких спроб виразити національну ідентичність. Наприклад, стилістику комплексу доцільно впроваджувати й розвивати в майбутній архітектурі об'єкта, який буде споруджено на ділянці розташування ринку «Добробут» (Габрель, 2015, с. 88–95). У процесі написання статті, пошуку, структуризації та аналізу матеріалу виникло немало ідей, які будуть застосовані у розробці концепції меморіалу в м. Львові на колишньому місці розташування Монумента Слави на вул. Стрийській. Але це тема подальших розвідок.

Список посилань

- Андрухович, Ю. (2020). *Пам'ять як політика*. Відновлено з <https://report.if.ua/poglyad/yurij-andruhovych-pamyat-yak-polityka/>.
- Арнаутова, Ю. Е. (2007). *Формы идентичности в memoria социальных групп. Социальная идентичность средневекового человека* (с. 70–87). Москва: Наука.
- Ассман, А. (2012). *Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті*. Київ: Ніка-Центр.
- Бабка, В. Л. (2016). *Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні*. (Дис. ... канд. політ. наук; 23.00.03). Ніжин, Ніжинський державний університет імені М. Гоголя.
- Бех, І. Д. (2009). *Психологічні джерела виховної майстерності*. Київ: Академвидав.
- Винничук, Ю. (2012). *Танго смерті*. Харків: Фоліо.
- Габрель, М. (2004). *Просторова організація містобудівних систем*. Київ: А.С.С.
- Габрель, Т. М. (2015). Матеріалізація піраміди Маслоу в архітектурі багатофункціонального комплексу в м. Львові. *Традиції та новачі у вищій архітектурно-художній освіті: збірник наукових праць*. (Випуск №1, с. 88–95). Харків: ХДАДМ.
- Габрель, Т. М. (2021). Меморіальні комплекси. Світовий досвід для практики формування політики пам'яті. *Art and design*, 1.
- Димид, М. (2014). *Каміння майдану*. Львів: Свічадо.
- Додонова, В. І. & Додонов, Р. О. (2018). *Монологи про Донбас. Вибрані праці з проблематики східноукраїнського конфлікту*. Київ: Видавництво Руслан Халіков.

- Забужко, О. (2020). *Філософія української ідеї та європейський контекст*. Київ: Комора.
- Зверева, Г. И. (2003). Цивілізаційна специфіка Росії: дискурсивний аналіз нової «історіософії». *Общественные науки и современность*, 4, 98–112.
- Кисельов, М. М. (2020). Історія та історична пам'ять: сфери перетину. *Практична філософія [Practical philosophy]*, 2, 75–83. Відновлено з https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/32042/1/N_Kovalchuk_L_Ovsiankina_PF_2_IS_IPSP.pdf.
- Кислюк, К. В. (2020). Теоретико-методологічні особливості культурологічного підходу до феномену візуального. *Культура України*, 69, 9–21.
- Ковальська-Павелко, І. М. (2018). Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе. *Проблеми політичної історії України*, 13, 280–289.
- Котлер, С. & Уіл, Дж. (2017). *Викрадачі вогню. Таємна революція змінених станів*. Київ: Азбука.
- Лавренова, О. А. (2010). *Пространства и смыслы: семантика культурного ландшафта*. Москва: Институт наследия.
- Маэда, Дж. (2017). *Законы простоты. Дизайн. Технологии. Бизнес. Жизнь*. Москва: Альпина Паблишер.
- Меморіал Героїв Небесної Сотні у Львові (2020). *Leopolis.news*. Відновлено з <https://leopolis.news/page/28321/1/memorial-gerov-nebesno-sotni-u-lvovi-stav-peremojsem-persho-nacionalno-premiz-landshaftno-arhitektury>.
- Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять*. Київ: Кліо.
- Половинчак, Ю. М. (2018). Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. (Випуск 2, с. 94–100). Відновлено з <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002258>.
- Пучков, А. А. (2008). *Архитектурно-культурологические очерки: феномены, явления, вещи*. Киев: А+С.
- Савельева, И. М. & Полетаев, А. В. (2008). *Теория исторического знания*. СПб.: Алетейя; Москва: ГУ-ВШЭ.
- Середа, В. (2015). *Ukraine After Euromaidan: What Difference Does a Revolution Make?* Retrieved from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-after-euromaidan-what-difference-does-a-revolution-make/>.
- Симоненко, І. (2009). Особливості структури історичної пам'яті українського народу та шляхи формування національного історичного наративу. *Стратегічні пріоритети*, 1 (10), 51–61.
- Солдатенко, В. Ф. (1999). *Українська революція: історичний нарис*. Київ: Либідь.
- Стародубцева, Л. (1999). *Лику памяти. Культура эпохи «пост»*. Харьков: ХГАК.
- Тімохін, В. (2013). Життєдайність простору міського середовища. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. Випуск 19, 18–24. Львів.
- Хальбвас, М. (2007). *Социальные рамки памяти*. Москва: Новое издательство.
- Черкес, Б. С. (2008). *Національна ідентичність в архітектурі міста*. Львів: Національний університет «Львівська політехніка».
- Юрик, Я. (2014). Меморіали як головні носії пам'яті у середовищі міста. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*, 1, 127–132. Харків.
- Brown, T. J. (2019). *Civil War Monuments and the Militarization of America*. University of North Carolina Press.
- Callaghan, M. (2020). *Empathetic Memorials: The Other Designs for the Berlin Holocaust Memorial*. Palgrave Macmillan.
- Dekel, I. (2013). Mediation at the Holocaust Memorial in Berlin. *PROOF. New Media Memory*. Retrieved from <https://www.palgrave.com/gp/book/9780230363304>.
- Doss, E. (2010). *Memorial Mania: public feeling in America*. The University of Chicago press.
- Loughran, K., Fine, G. A. & Hunter, M. A. (2018). Architectures of memory: When growth machines embrace preservationists. *Sociological Forum* (12, vol. 33, issue 4, p. 855–876). Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Kevin-Loughran/publication/326526102_Architectures_of_Memory_When_Growth_Machines_Embrace_Preservationists/links/5cdb102ba6fdccc9ddae223d/Architectures-of-Memory-When-Growth-Machines-Embrace-Preservationists.pdf.
- Stangl, P. (2020). Risen from Ruins. *Landscapes of Commemoration*. Stanford University Press. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781503605503-005/html>.
- Stevens, Q. & Franck, K. A. (2016). *Memorials as Spaces of Engagement: Design, Use and Meaning*. Routledge, United Kingdom.
- Tanović, S. (2019). *In Designing Memory. The Architecture of Commemoration in Europe, 1914 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.

References

- Andrukhovych, Yu. (2020). *Memory as politics*. Retrieved from <https://report.if.ua/poglyad/yurij-andruhovych-pamyat-yak-polityka/>. [In Ukrainian].
- Arnautova, Yu. E. (2007). Identity forms in the memoria of social groups. *Social identity of a medieval person*. Moscow. [In Russian].
- Assman, A. (2012). *Spaces of memory. Forms of transformation of cultural memory*. Kyiv. [In Ukrainian].
- Babka, W. L. (2016). *Historical memory as a factor of political influence in independent Ukraine*. (Dissertation... Candidate of Political Science; 23.00.03). Nizhyn. Nizhyn Mykola Gogol State University. [In Ukrainian].
- Bech, I. D. (2009). *Psychological sources of educational skills*. Kyiv: Akademvydav [In Ukrainian].
- Brown, T. J. (2019). *Civil War Monuments and the Militarization of America*. University of North Carolina Press. [In English].

- Callaghan, M. (2020). *Empathetic Memorials: The Other Designs for the Berlin Holocaust Memorial*. Palgrave Macmillan. [In English].
- Cerces, B. S. (2008). *National identity in the architecture of the city*. Lviv: National university "Lvivska politekhnika". [In Ukrainian].
- Dekel, I. (2013). Mediation at the Holocaust Memorial in Berlin. *PROOF. New Media Memory*. Retrieved from <https://www.palgrave.com/gp/book/9780230363304>. [In English].
- Dymyd, M. (2014). *Stones of the maidan*. Lviv: Svichado. [In Ukrainian].
- Dodonova, V. I. & Dodonov, R. O. (2018). Monologues about Donbass. *Vybrani pratsi z problematyky skhidnoukrainskoho konfliktu*. Kyiv. [In Ukrainian].
- Doss, E. (2010). *Memorial Mania: public feeling in America*. The University of Chicago press. [In English].
- Habrel, M. (2004). *Spatial organization of urban systems*. Kyiv. [In Ukrainian].
- Habrel, T. M. (2021). Memorial complexes. World experience for the practice of memory policy formation. *Art and design*, 1. [In Ukrainian].
- Habrel, T. M. (2015). Materialization of the oil pyramid in the architecture of a multifunctional complex in Lviv. *Tradytsii ta novatsii u vyshchii arkhitekturno-khudozhnii osviti: collection of scientific works. (Issue 1, p. 88–95)*. Kharkiv: Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts. [In Ukrainian].
- Halbwachs, M. (2007). *Social framework of memory*. Moscow: Novoe izdatel'stvo. [In Russian].
- Kyselov, M. M. (2020). History and historical memory: spheres of intersection. *Praktychna filosofija [Practical philosophy]*, 2, 75–83. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/32042/1/N_Kovalchuk_L_Ovsiankina_PF_2_IS_IPSP.pdf. [In Ukrainian].
- Kotler, S. & Will, J. (2017). *Fire thieves. The secret revolution of the changed states*. Kyiv: Azbuka. [In Ukrainian].
- Kovalska-Pavelko, I. M. (2018). Historical and social memory: common and special. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*, 13, 280–289. [In Ukrainian].
- Kysliuk, K. V. (2020). Theoretical and methodological features of the culturological approach to the phenomenon of visual. *Kultura Ukrainy*, 69, 9–21. [In Ukrainian].
- Lavrenova, O. A. (2010). *Spaces and meanings: semantics of the cultural landscape*. Moscow: Institut naslediya. [In Russian].
- Loughran, K., Fine, G. A. & Hunter, M. A. (2018). Architectures of memory: When growth machines embrace preservationists. *Sociological Forum* (12, vol. 33, issue 4, p. 855–876). Retrieved from [https://www.researchgate.net/profile/Kevin-Loughran/publication/326526102_Architectures_of_Memory_When_Growth_Machines_Embrace_Preservationists/links/5cdb102ba6fdccc9ddae223d/Architectures-of-Memory-When-Growth-](https://www.researchgate.net/profile/Kevin-Loughran/publication/326526102_Architectures_of_Memory_When_Growth_Machines_Embrace_Preservationists/links/5cdb102ba6fdccc9ddae223d/Architectures-of-Memory-When-Growth-Machines-Embrace-Preservationists.pdf)
- Machines-Embrace-Preservationists.pdf. [In English].
- Maeda, J. (2017). *Laws of simplicity. Design. Technologies. Business. Life*. Moscow: Al'pina Publisher. [In Russian].
- Memorial of the Heroes of the Heavenly Hundred in Lviv (2020). *Leopolis.news*. Retrieved from <https://leopolis.news/page/28321/1/memorial-gerov-nebesno-sotni-u-lvovi-stav-peremojcempersho-nacionalno-premi-z-landshaftno-arhitektury>. [In Ukrainian].
- Nora, P. (2014). *Present, nation, memory*. Kyiv: Klio. [In Ukrainian].
- Polovynchak, Yu. M. (2018). Commemorative practices in the modern information space. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. (Issue 2, p. 94–100). Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002258>. [In Ukrainian].
- Puchkov, A. A. (2008). *Architectural and culturological essays: phenomena, phenomena, things*. Kiev: A+C. [In Russian].
- Savelieva, I. M. & Poletaev, A. V. (2008). *Theory of historical knowledge*. St. Petersburg: Aletyya; Moscow: Gosudarstvennyy universitet — Vysshaya shkola ekonomiki. [In Russian].
- Sereda, W. (2015). *Ukraine After Euromaidan: What Difference Does a Revolution Make?* Retrieved from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-after-euromaidan-what-difference-does-a-revolution-make/>. [In English].
- Soldatenko, V. F. (1999). *Ukrainian Revolution: historical essay*. Kyiv: Lubid. [In Ukrainian].
- Stangl, P. (2020). Risen from Ruins. *Landscapes of Commemoration*. Stanford University Press. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781503605503-005/html>. [In English].
- Starodubtseva, L. (1999). *Faces of memory. The culture of the "post" era*. Kharkiv: Kharkiv State Academy of Culture. [In Russian].
- Stevens, Q. & Franck, K. A. (2016). *Memorials as Spaces of Engagement: Design, Use and Meaning*. Routledge, United Kingdom. [In English].
- Symonenko, I. (2009). Features of the structure of the historical memory of the Ukrainian people and ways of forming the national historical narrative. *Stratehichni priorytety*, 1 (10), 51–61. [In Ukrainian].
- Tanović, S. (2019). *In Designing Memory. The Architecture of Commemoration in Europe, 1914 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press. [In English].
- Timokhin, V. (2013). The vitality of the space of the urban environment. *Visnyk NU "Lvivska politekhnika"*. (Issue 19, p. 18–24). Lviv. [In Ukrainian].
- Vynnychuk, Yu. (2012). *Tango of death*. Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].
- Yuryk, J. (2014). Memorials as the main carriers of memory in the city environment. *Tradytsii ta*

novatsii u vyshchii arkhitekturno-khudozhnii osviti, 1, 127–132. Kharkiv. [In Ukrainian].
 Zabuzhko, O. (2020). *Philosophy of the Ukrainian idea and the European context*. Kyiv: Komora. [In Ukrainian].

Zvereva, G. I. (2003). Civilizational specificity of Russia: discourse analysis of the new «historiosophy». *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, 4, 98–112. [In Russian].

Рис. 2а. Підсвітка стели в темний час доби.
 Фото автора.

Рис. 2б. Хаос просторової структури.
 Фото автора.

Рис. 2в. Контрове світло б'є в очі.
 Фото автора.

Рис. 3. Портрети на стелі. Фото автора.

Рис. 4. Матеріал для сидінь — бетон. Фото автора.

Рис. 5а. Кульмінація композиції на фоні виду Високого Замку. Фото автора.

Рис. 5б. Один із підйомів до Меморіалу. Фото автора.

Рис. 5в. Кульмінація композиції на фоні виду на центральну частину міста. Фото автора.

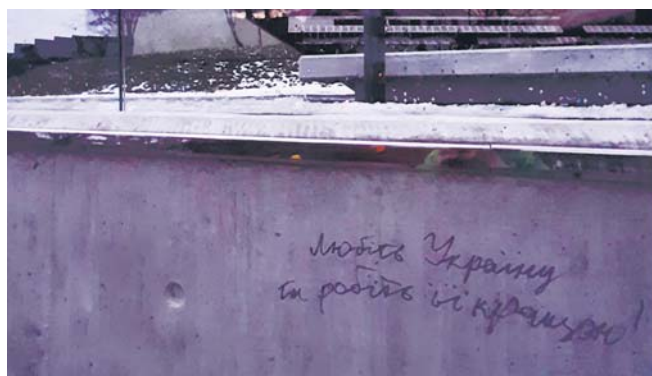

Рис. 6а. Вандалізм чи «неконтрольований» патріотизм? Фото автора.

Рис. 6б. Епіграф І. Я. Франка. Фото автора.